

SODNI REGISTER OKROŽNEGA SODIŠČA MARIBOR, 1898–1941

I. del ZADRUŽNI REGISTER 1898–1941

1. UVOD

Sodni register je danes v pristojnosti okrožnih sodišč. Je javna knjiga, namenjena zaščiti pravne varnosti pravnih in fizičnih oseb. Danes je dostopna tudi preko računalniških povezav in se kot glavna knjiga tudi vodi elektronsko, medtem ko se zbirka listin še vodi ročno. Kljub temu, da se je pri vodenju registra prišlo do številnih sprememb, pa so nekatera načela enaka od začetka, in sicer: javnost sodnega registra, obveznost vpisa v register, verodostojnost vpisanih podatkov. Prav zaradi tega je arhivsko gradivo, ki nastaja ob vodenju sodnega registra, velikega pomena tako za znanost in kulturo kot za potrebe državljanov in institucij. Ravno zaradi načel, na katerih temelji vodenje sodnega registra, dobi posebno vrednost in pomen tudi arhivsko gradivo, ki pri tem nastaja. Ko gre za potrebe znanosti in kulture, je gradivo sodnega registra nepogrešljivo pri pisanju gospodarske zgodovine določenega območja, posebej še, ker je dobro ohranjeno, kar ne bi mogli reči za gradivo gospodarskih subjektov samih. Če je določeno arhivsko gradivo edini vir za proučevanje neke problematike, je njegova vrednost še večja. Za številna podjetja in zadruga lahko najdemo podatke le v sodnem registru. Res pa je, da podatki iz sodnega gradiva ne morejo popolnoma nadomestiti drugega izgubljenega ali uničenega gradiva, saj je registrsko sodišče vpisovalo le tiste podatke, ki jih je zahtevala obstoječa zakonodaja. Vendar pa je pomembno to, da se uporabniki arhivskega gradiva lahko zanesejo na zapise tako v glavni knjigi kot v drugi dokumentaciji.

OSNOVNI POJMI

Sodni register: javna sodna evidenca gospodarskih oziroma z zakonom predpisanih subjektov, namenjena varnosti poslovanja. Sestavlja jo glavna knjiga (register v ožjem pomenu besede), zbirka listin in pomožne knjige. Danes se vodi računalniško kot centralna informatizirana baza.

Registrsko sodišče: sodišče, ki je pristojno za vodenje sodnega registra. Na slovenskem ozemlju so bila to okrožna in deželna sodišča, razen v Trstu, ki je poleg Prage in Dunaja imel specializirano trgovsko in pomorsko sodišče. Po drugi svetovni vojni so bila okrožna sodišča registrska sodišče za zadruga, nato so od upravnih organov prevzela tudi registracijo gospodarskih organizacij in gospodarsko samostojnih zavodov. Pozneje so postala registrska sodišča okrožna gospodarska sodišče in za njimi enote na sedežih temeljnih sodišč. Danes so za sodni register spet pristojna okrožna sodišča.

Trgovsko sodišče: specializirano sodišče, ki je bilo pristojno za spore med trgovci, za spore iz dejavnosti bank in hranilnic, za spore v zvezi z delnicami, državnimi obveznicami. Od leta 1874 je vodilo poleg trgovskega registra tudi

register zadrug. Kjer posebnega trgovskega sodišča ni bilo, so njegove naloge opravljala okrožna sodišča.

Zbirka listin sodnega registra: zbirka dokumentov, ki so podlaga za vpise v glavno knjigo. Listine se združujejo glede na subjekt vpisa in tako združeni dokumenti so podobni drugim sodnim spisom. Označeni so z oznako glavne knjige, v katero je subjekt vpisan, in z zaporedno številko vpisa.

Zadruga: združenje oseb, ki želijo s skupnimi prizadevanji uresničiti gospodarske in socialne koristi. Glede na predmet poslovanja ločimo kreditne, nabavljalne (konzumne), proizvodne, gradbene, obnovitvene in druge zadruge. Glede na usmeritev in na način poslovanja pa ločimo več tipov zadrug, ki so se prenesli tudi na Slovensko. Utemeljitelja zadružništva pri nas z različno usmeritvijo sta bila Mihael Vošnjak in Janez Evangelist Krek, razvile so se tudi oblike delavskega zadružništva.

Zadružna pravila: temeljni akt zadruge, ki določa namen, način delovanja, pravice in dolžnosti članov, vodenje, način objavljanja sklepov, članstvo v zadružni zvezi in razdružitev.

Zadružna zveza: zveza, v katero so se vključevale zadruge glede na predmet poslovanja, politično in nazorsko opredelitev, regionalno ali nacionalno pripadnost. Zadružna zveza je v večini primerov bila tudi revizijska zveza za vključene zadruge in je zato opravljala redne preglede zadružnega poslovanja.

Načelstvo zadruge: vodstveni organ, ki ga izvolijo člani zadruge na občnem zboru. Na vsakem občnem zboru se je v času, ki ga zajema ta inventar, zamenjala ena tretjina članov. Po jugoslovanskem zadružnem zakonu se uveljavi naziv upravni odbor.

Zadružni delež: prispevek člana zadruge ob vključitvi v zadrugo k njeni glavnici. Glede višine predpisanega deleža so se zadruge med seboj zelo razlikovale, nekatere so članom omogočale vpis več deležev in s tem tudi večje glasovalne pravice. Del zadrug liberalnega tipa je uveljavil tudi dve vrsti deležev: glavne deleže in opravilne ali poslovne deleže.

Zadružno jamstvo: odgovornost, poroštvo ali zaveza članov do svoje zadruge. Zadruge so se odločale za neomejeno jamstvo, kjer so člani jamčili za zadrugo z vsem premoženjem, in za omejeno jamstvo, kjer je bil določen nek znesek, najpogosteje v zvezi z višino deleža.

2. OKROŽNO SODIŠČE MARIBOR KOT REGISTRSKO SODIŠČE

Do leta 1898, ko je začelo poslovati Okrožno sodišče v Mariboru, je bil Maribor sedež dveh okrajnih sodišč, Maribor – levi breg in Maribor – desni breg. Okrožno sodišče za Spodnjo Štajersko je poslovalo v Celju in je bilo drugostopenjsko sodišče za zadeve, ki so spadale v pristojnost okrajnih sodišč. Nad njim je bilo Višje deželno sodišče v Gradcu. Na Dunaju je poslovalo vrhovno kot kasacijsko sodišče, vendar le za avstrijsko polovico monarhije.

Sodni register je spadal v pristojnost okrožnega sodišča, zato so se mariborski gospodarski subjekti vpisovali v trgovski register celjskega okrožnega sodišča, po uveljavitvi združne zakonodaje so se jim pridružile še zadruge.

Specializirana trgovska sodišča so v avstrijski dobi poslovala le v največjih gospodarskih in pomorskih središčih, kot so bila Dunaj, Praga in Trst in tam so vodila tudi register.¹ Kjer so naloge trgovskega sodišča prevzemala okrožna sodišča, so jih v dopisih² naslavljali »Okrožno sodišče kot trgovsko sodišče«, če je šlo za trgovske spore ali druge zadeve iz pristojnosti trgovskih sodišč.

Na podlagi ukaza pravosodnega ministrstva na Dunaju z dne 5. 6. 1897,³ je Maribor končno dobil tudi sedež okrožnega sodišča, kar je bil poleg potreb pravosodja samega tudi rezultat prizadevanj mariborske mestne občine. Postal je tudi trgovsko sodišče za svoj okoliš, medtem ko je celjskemu okrožnemu sodišču ostal status rudarskega sodišča za celo Spodnjo Štajersko. Zanimivo je, da je do leta 1930 Okrožno sodišče Maribor vodilo zemljiško knjigo za teritorij mariborske mestne občine. Urejalo je tudi tiste zapuščinske in varstvene zadeve, kjer se je dedovala posest, ki je bila vpisana v Deželno desko v Gradcu, torej za bivšo plemiško posest.

V njegov okoliš so spadala okrajna sodišča Maribor,⁴ Slovenska Bistrica, Marenberg (Radlje ob Dravi), Sv. Lenart v Slovenskih goricah, Ptuj, Ormož, Ljutomer, Gornja Radgona. Po prevratu, nastanku Države Slovencev, Hrvatov in Srbov, ter nato Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, so pod pristojnost Okrožnega sodišča Maribor prišla še zahodno koroška sodišča Velikovec, Pliberk, Dobrla vas in Železna Kapla. S plebiscitom so se ta sodišča vrnila pod pristojnost Deželnega sodišča v Celovcu. Za Mežiško dolino, ki je ostala Kraljevini SHS pa se je ustanovilo Okrajno sodišče Prevalje. V registru Okrožnega sodišča Maribor se od kratkotrajne sodne oblasti na zahodnem delu Koroške ni ohranilo dosti sledov, razen za Mežiško dolino.

S Trianonsko mirovno pogodbo in priključitvijo Prekmurja Kraljevini SHS, sta v pristojnost Okrožnega sodišča Maribor prišli še okrajni sodišči Murska Sobota in Dolnja Lendava. Prekmurški gospodarski subjekti so se vpisovali v združni in trgovski register do leta 1938, ko je nastalo Okrožno sodišče Murska Sobota,⁵ v njegovo pristojnost pa so prešla okrajna sodišča Murska Sobota, Dolnja Lendava, Ljutomer in Gornja Radgona. Naložilo je svoje registrske knjige in prevzelo dokumentacijo iz mariborskega sodnega registra za vse subjekte iz svoje pristojnosti.

Z okupacijo sta bili ukinjeni obe okrožni sodišči. V Mariboru je sodna oblast prišla pod dva pooblaščenca šefa civilne uprave za kazenske zadeve in za civilne

¹ Emica Ogrizek, Sodstvo v letih 1848-1918 v Pravo – zgodovina – arhivi I. Prispevki za zgodovino pravosodja, Ljubljana 2000.

² Po veljavnem Sodnem redu se dopis označuje kot pisanje.

³ Državni zakonik LXIII/1787.

⁴ Ob ustanovitvi Okrožnega sodišča Maribor je prišlo tudi do združitve okrajnih sodišč Maribor – levi breg in Maribor – desni breg, ki sta poslovali od leta 1874.

⁵ Službeni list Kraljeve banske uprave Dravske banovine 42/1838.

pravne zadeve.⁶ Pooblaščenec za civilne pravne zadeve (Der Beauftragte für die Zivilrechtspflege – Dienststelle Marburg/Drau) je urejal tudi zadeve sodnega registra do leta 1943, ko je prišlo do obnove sodišč. Okupacijsko sodišče v Mariboru (Amtsgericht Marburg/Drau) je vodilo register tudi za druga sodišča – Ptuj, Ormož, Slovenska Bistrica, Gornja Radgona, Lenart in Marenberg. Za slovenski del Koroške so kot registrsko sodišče določili sodišče v Kranju (Amtsgericht Krainburg). Okrajni sodišči v Prekmurju sta se »vrnili« v ogrski pravni sistem izpred leta 1920. Vodenje sodnega registra je pripadlo sodiščem v Sombotelu in Zalaegerszegu. Tja se je preselila tudi dokumentacija sodnega registra ukinjenega Okrožnega sodišča v Murski Soboti. Sodno gradivo se je iz Madžarske po letu 1945 v glavnem vrnilo, izjema pa je prav registrsko spisovno gradivo, največ tisto, ki je prešlo v Zalaegerszeg⁷.

Ker po letu 1945 Okrožno sodišče v Murski Soboti ni zaživel, saj je bil le začasno postavljen delegat za vodenje sodišča, je vse gradivo sodnega registra spet prevzelo Okrožno sodišče v Mariboru. Nova zakonodaja je sodiščem odvzela nekatere naloge, ki so jih imela prej in jih prenesla na upravo. Tako je bilo tudi s sodnim registrom. Sodišča niso več vodila trgovskega registra oziroma registra gospodarskih podjetij, ostala pa jim je registracija zadrug, pa še tu je leta 1947 prišlo do ukinitve predvojnih kreditnih zadrug, ki so v preteklem obdobju pomenile najpomembnejši del združnega gibanja. Tako stanje je ostalo do leta 1954, ko se registracija gospodarskih organizacij (podjetij, gospodarsko samostojnih zavodov) vrne okrožnim sodiščem, od teh pa jih prevzamejo okrožna gospodarska sodišča. Z novimi zakoni o sodiščih leta 1977⁸, po katerih so le-ta začela poslovati leta 1979, so sodni register vodila temeljna sodišča oziroma enote na sedežih temeljnih sodišč. Tako sta na območju Pokrajinskega arhiva Maribor vodili sodni register temeljni sodišči v Mariboru in Murski Soboti.

Samostojna Republika Slovenija je na novo uredila področje sodne veje oblasti z vrsto zakonov in podzakonskih aktov v letih 1994 in 1995⁹. Dobili smo nov zakon o sodnem registru in več pravilnikov o vodenju sodnega registra.¹⁰ Danes ga na območju Pokrajinskega arhiva Maribor vodijo okrožna sodišča v Mariboru, Murski Soboti in Slovenj Gradcu. Glavna knjiga se vodi elektronsko kot centralna informatizirana baza. Pod pogoji, ki jih določajo predpisi, je možen dostop do sodnega registra s pomočjo računalnika. Tako je informacijska

⁶ Tone Ferenc, Sodstvo pod okupacijo 1941-1945, v Pravo – zgodovina – arhivi, Ljubljana 2000.

⁷ Spisovno gradivo za zadrug iz Prekmurja je zato nepopolno in vsebuje predvsem dokumente iz obdobja po letu 1945, ki se v glavnem nanašajo na ukinjanje zadrug in brisanje iz registra. Za historiate teh zadrug v inventarju so se zato uporabljali le zapisi iz glavnih knjig.

⁸ Zakon o rednih sodiščih, Uradni list SRS 10/1977, je uveljavil novo sodno organizacijo s temeljnimi sodišči in njihovimi enotami ter višjimi sodišči kot drugostopenjskimi sodišči.

⁹ Zakon o sodiščih, Uradni list RS 19/94, Navodilo o predaji in prevzemu zadev, arhiva in drugega gradiva ter prenosu materialno-finančnega poslovanja v zvezi z začetkom dela sodišč po zakonu o sodiščih, Uradni list RS 83/1994, Sodni red, Uradni list RS 17/95.

¹⁰ Zakon o sodnem registru, Uradni list RS 13/94, Pravilnik o načinu vodenja sodnega registra, Uradni list RS 18/94, več pravilnikov o dostopu do podatkov sodnega registra, Uradni listi RS 10/1997, 64/1999, 19/2004.

tehnologija ponudila nove možnosti, da sodni register deluje kot javna knjiga, ki omogoča pravni red in varnost, zaradi česar je tudi nastal.

3. SODNI REGISTER OKROŽNEGA SODIŠČA MARIBOR

3.1 ZADRUŽNI REGISTER

Trgovska sodišča in tista sodišča, ki so opravljala delo trgovskih sodišč, so vodila tudi register t. i. pridobitnih društev, kot so v avstrijski zakonodaji označevali zadruga. Najprej je zadruga izločil iz ostalih društev Zakon o pridobitnih društvih iz leta 1873,¹¹ ki je združnemu gibanju iz druge polovice 19. stoletja dal zakonske okvire. Določila o registraciji zadrug je vseboval Ukaz ministrstva za pravosodje in trgovino v dogovoru s finančnim prav tako leta 1973.¹² Z vpisom v združni register pristojnega sodišča je zadruga postala pravna oseba. Sklepi ustanovne in naslednjih skupščin, spremembe pravil in vse druge spremembe so dobile veljavo šele, ko so bile vpisane v register. Predpis o vodenju združnega registra je določal tudi vsebino in obliko vpisov. Določil je obveznosti zadruga do registrskega sodišča, pa tudi obveznosti drugih organov (npr. notarjev, konkurznih sodišč ali kateregakoli oddelka istega sodišča). Združni register je imel zapisano ime zadruga, sedež, vpisati so se morale podružnice, kadar jih je zadruga imela, datum vpisa, člani načelstev ali upravnih odborov in likvidatorji, kadar je zadruga prešla v likvidacijo. Največ podatkov o zadrugi dobimo v rubriki pravna razmerja zadruga. V njej je zapisan datum ustanovne skupščine in sprejema pravil, časovna opredeljenost zadruga (določen ali nedoločen čas), namen, zaradi katerega je bila zadruga ustanovljena, dejavnost zadruga, vrsta jamstva (omejeno ali neomejeno, ter koliko jamčijo člani v primeru, ko gre za zadruga z omejenim jamstvom), velikost opravnega deleža članov, določila o organih zadruga, pravice in dolžnosti članov, način objavljanja združnih obvestil.

Registrskemu sodišču je bilo potrebno priglasiti tudi vse spremembe pravil in spremembe v vodstvenih organih. Ker so pravila zadruga določala, da se na vsaki redni skupščini menja ena tretjina načelstva ali upravnega odbora, so morale zadruga redno prijavljati spremembe registrskemu sodišču. Od leta 1895 zadrugam ni bilo potrebno dostavljati sodišču zapisnikov občnih zborov v celoti, ampak le izvlečke s tistimi točkami dnevnega reda, ki so bile predmet vpisa v register. S tem določilom so bili zapisnikarji občnih zborov gotovo zadovoljni, manj pa so današnji raziskovalci, saj tako v izvlečkih zapisnikov ni podatkov o članstvu, poslovanju in gospodarski uspešnosti posameznih zadruga. Kljub temu je spisovno gradivo za posamezne zadruga obsežno, zlasti za tiste, ki so se vpisale še v združni register okrožnega sodišča v Celju in so neprekinjeno delovale do okupacije leta 1941. Od leta 1903 so v združni register vpisovali

¹¹ Državni zakonik XXV/1873.

¹² Glej opombo 11.

tudi članstvo v revizijskih zvezah in sodišču so prijavljali redne revizijske preglede združnega poslovanja. Redni revizijski pregledi so postali obvezni zaradi gospodarskih zlomov nekaterih zadrug. Če se je zadruga razdružila ali prenehala delovati na drug način, je bilo potrebno tudi to vpisati v register. Izvesti je morala likvidacijski postopek in v posebno rubriko je bilo potrebno vpisati imena likvidatorjev. Nazivu zadruge se je dodal pridevek »v likvidaciji«. Izbris iz registra je bil mogoč po končani likvidaciji. Vse zadruge so morale predložiti svoja pravila in njihove spremembe, čeprav so številne zadruge imele enaka tiskana pravila, v katerih so izpisale le višino deleža in na koncu člana vodstva z njihovimi podpisi ter datum.

Avstrijska združna zakonodaja se je v slovenskih deželah obdržala še po nastanku Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, ter se razširila na Prekmurje, kjer se po priključitvi k Jugoslaviji ogrski pravni sistem ni ohranil.¹³

Od sprejetja avstrijskega združnega zakona je združno gibanje tudi na Slovenskem doživelo velik razmah in imelo močan vpliv na socialno, družbeno in politično zgodovino Slovencev, močno pa jih je utrdilo tudi v nacionalnem boju. Tudi združno gibanje se je razdelilo na dva politična tabora in se zato organiziralo v različnih združnih zvezah. Razdelitev združnega gibanja na dva politična tabora deloma sovpada z dvema tipoma zadrug, ki sta se razvila v srednji Evropi. Obema pa se je pridružilo še združništvo delavskega tipa.¹⁴ Ne smemo pa pozabiti še na nemško usmerjene zadruge v mestih z nemško večino in krajih, ki jih je že zajela germanizacija.¹⁵

Glede na dejavnost so se daleč pred vsemi razvile kreditne zadruge. Poleg njih so nastajale še nabavno-prodajne, konzumne, gospodarske (vinogradniške, živinorejske), gradbene, elektrarniške, v zvezi z izvedbo zakona o agrarni reformi t. i. agrarne zajednice, celo dve viničarski zadrugi sta v registru Okrožnega sodišča Maribor. Lahko rečemo, da so zadruge tako ali drugače vključile vse sloje slovenskega prebivalstva.

Velika gospodarska kriza je povzročila hude težave tudi zadrugam. Večina jih je bila povezana s kmečkim prebivalstvom, ki ga je zelo prizadel padec izvoza kmetijskih pridelkov, na katerem je v veliki meri temeljila gospodarska konjunktura nerazvitih evropskih držav po koncu prve svetovne vojne. Posledica tega je kriza kmečkih dolgov, ki je prisilila državo, da je zaščitila kmečke dolžnike z moratorijem. S tem pa je prizadela druge sloje, med zadrugami pa najbolj kreditne zadruge, ki niso mogle izterjati dolgov zaradi kmečke zaščite, nato pa niso mogle več izplačevati hranilnih vlog. Vlada je tako morala reševati

¹³ Ker ni bilo nobenega ogrskega registrskega sodišča na ozemlju Prekmurja, za to ozemlje v Pokrajinskem arhivu Mariboru ne hranimo sodnega gradiva, ki bi bilo povezano z vodenjem sodnega registra. Prekmurske zadruge so se v velikem številu vpisovale v register po letu 1920 kot nove zadruge.

¹⁴ Gre za Schulze-Delitschev, Raiffeisenov in Rochdalski tip zadrug. Prvemu tipu so bile pri nas najbližje zadruge, ki so pripadale liberalnemu političnemu taboru in jih je utemeljil Mihael Vošnjak, drugemu utemeljitelju združnega gibanja je sledil Janez Evangelist Krek kot utemeljitelj množičnega združnega gibanja, tretji tip se je razvil v Angliji kot oblika delavskega združništva in mu je sledilo tudi slovensko delavstvo predvsem s svojimi konzumnimi zadrugami.

¹⁵ Kamor sta segla s svojim vplivom Schulverein in Südmarka, tam se je ustanovila tudi nemška zadruga.

še njihov položaj. To je storila s posebno uredbo iz leta 1934.¹⁶ Omogočila jim je odlog plačil, od leta 1937 pa še prenos starih dolgov na Privilegirano agrarno banko, kar je sodilo med ukrepe za likvidacijo kmečkih dolgov.¹⁷ Za vse ugodnosti pa je morala vsaka zadruga izpolniti pogoje države, ki je tako pridobivala nadzor nad zadrugami.

V teh razmerah je izšel nov Zakon o gospodarskih zadrugah.¹⁸ Pri kreditnih zadrugah je v precejšnji meri izbrisal razlike med prej prevladujočima dvema tipoma, saj so vse zadruge morale upoštevati limit za obrestovanje hranilnih vlog, omejiti poslovanje predvsem na člane zadruge, članom upravnih odborov niso smele več izplačevati nagrad, zadružnikom niso mogle več deliti dobička na račun rezervnega sklada. Gospodarskim subjektom, za katere ni veljal ta zadružni zakon, je bilo prepovedano, da bi se imenovali zadruga. S tem so želeli zavreti dejavnost nekaterih »divjih« zadrug, ki jih zaradi spornega poslovanja, podobnega današnjim piramidam, najdemo tudi v kazenskih spisih. Članstvo v zadružnih zvezah je bilo obvezno, v državnem interesu so bile velike in zato močne zadružne oziroma revizijske zveze, zato je za njih določila najmanjše število članic. Zveza kreditnih zadrug jih je morala imeti vsaj 300, zadružne zveze drugih dejavnosti so jih lahko imele manj. Zveze so se morale obvezno včlaniti v vsedrjavno Glavno zadružno zvezo.

Nov zadružni zakon je vplival tudi na zadružni register. Vse zadruge so morale novemu zakonu prilagoditi pravila in jih seveda priglasiti registrskemu sodišču. Ta sodišča so z letom 1938 začela zadruge vpisovati v nov register. Ker je bilo število novih zadrug v tem času zanemarljivo, so se v nov zadružni register začele vpisovati že prej vpisane zadruge, ko so njihovi občni zbori sprejeli spremembe pravil. Nov register se ni bistveno razlikoval od prejšnjega, imel pa je zaznamek, v katerem registru in pod katero opravilno številko je bila zadruga vpisana prej. Dokumentacija prejšnjega registra se je za posamezno zadrugo združila z novo. Na ovitek so zapisali novo številka vpisa v skladu z novim registrom, zaporedne številke dokumentov posamezne zadruge pa so tekle naprej. Marsikatera zadruga je v času sprejema novega zakona obstajala le še na papirju ali pa je životarila. Zato jih veliko ni spremenilo pravil in vložilo zahtevka za vpis v novi register. V teh primerih je Okrožno sodišče v Mariboru najprej pozvalo zadnje znane člane vodstev, da uskladijo pravila in delovanje z novim zakonom ali izvedejo likvidacijski postopek. Leta 1940 je začelo izdajati ugotovitvene sklepe, da so nekatere zadruge prenehale obstajati. Izbris iz registra pa zaradi okupacije več ni bil mogoč.

Za okupatorja je bilo pomembno, ali je bila zadruga slovenska ustanova ali ustanova spodnještajerskih Nemcev. Prve je okupatorska oblast razpustila in zaplenila njihovo premoženje, druge so lahko delovale dalje na podlagi nemške

¹⁶ Službeni list Kraljeve banske uprave Dravske banovine 100/1934.

¹⁷ O kmečkih dolgovih, kreditnih zadrugah in bančništvu glej še Žarko Lazarevič – Jože Princič, Zgodovina slovenskega bančništva, Ljubljana 2000, Žarko Lazarevič, Zadružništvo v Sloveniji v času kapitalizma, Arhivi XVII, Ljubljana 1994.

¹⁸ Službeni list Kraljeve banske uprave Dravske banovine 81/1837.

zakonodaje. Namesto ukinjenih slovenskih zadrug se je ustanovila vrsta t. i. raifajznovk (Raiffeisenkasse), ki so imele svojo zadružno zvezo v Gradcu. V register Sodišča Maribor so se začele vpisovati leta 1942, izbrisali so jih takoj po koncu vojne leta 1945. Teh zadrug nismo vključili v inventar.

4. SODNI REGISTER – SERIJA FONDA OKROŽNO SODIŠČE MARIBOR

Gradivo sodnega registra je bilo prevzeto leta 1982 za obdobje med leti 1898 in 1945¹⁹. Obsega 154 arhivskih škatel in 44 knjig, od tega pripada zadružnemu registru 61 arhivskih škatel in 15 knjig. Nekaj škatel obsega gradivo obeh registrov, v njih so priglasila za vpis, sklepi sodišča v zvezi z njimi, npr. zavrnitve vpisov in razne druge zadeve v zvezi z registracijo.

Sestavljeno je iz spisovnega gradiva, ki je predvsem dokumentacija k vpisom v register, in knjig, ki so glavne knjige ali registri v ožjem pomenu besede in indeksi k tem registrom. Spisovno gradivo tako sestavljajo dokumenti, ki so bili pogoj, da se je lahko izvedel vpis v glavno knjigo. To so bila lahko priglasila, predlogi za vpis, sklepi registrskega sodišča v zvezi z vpisom (sklep o vpisu, morebitna zavrnitev vpisa, zahteva za dopolnitev predloga, opozorilo sodišča vpisanim subjektom, npr. zadrugi, ki več let ni priglasila sprememb). Dokumenti se združujejo glede na subjekt vpisa. Urejeni so, kot so na splošno spisi v pravosodju, le da se danes več ne uporablja izraz *spis*, ampak *zbirka listin sodnega registra*. Posamični dokumenti v registrskem »spisu« nosijo tekoče številke, razvrščeni so kronološko. Na primer: prvi dokument je praviloma predlog za vpis, nosi oznako Zadr II 50–1, zadnji, ki je ponavlja sklep o izbrisu pa je Zadr II 50–36. Kot priloge so opisani dokumentaciji dodana še zadružna pravila in spremembe pravil, ter družbene pogodbe pri družbah z omejeno odgovornostjo in delniških družbah. V prvih letih po ustanovitvi Okrožnega sodišča v Mariboru so se pravila hranila ločeno od ostale dokumentacije, šele naknadno so sodišča dobila navodilo, da pravila priključijo spisovnemu gradivu. Indeksi ali imeniki se uvrščajo med pomožne knjige, a nepogrešljive, kadar pri iskanju poznamo le z naziv subjekta.

Glede na to, da je gradivo preživelo vojno, več sprememb pristojnosti ustvarjalcev in naložbe novih registrov, se je dokaj dobro ohranilo. To pa ne pomeni, da je ohranjena ustrezna dokumentacija k vsakemu vpisu zadruge ali podjetja v katerikoli register. Ko so naložili nove registre, so v njih vnesli tudi vse subjekte vpisa, ki so že bili zapisani v starejšem registru, če so še obstajali. Starejšo dokumentacijo so prenesli k novemu registru, staro oznako so zamenjali z novo, nove dokumente pa so tekoče številčili dalje. Pri tem ni bilo pomembno, če je novi register nastal v okviru istega registrskega sodišča, ali se je prenesel na drugo sodišče.

¹⁹ Emica Ogrizek, Okrožno sodišče v Mariboru in Koroška pod jugoslovansko upravo pred plebiscitom leta 1920, Arhivi XIX, Ljubljana 1996.

Do prvega prenosa iz registra v register je prišlo že ob nastanku Okrožnega sodišča Maribor, ko so v njegov trgovski in združni register vnesli prepise iz registra Okrožnega sodišča v Celju, in takrat so prenesli v Maribor tudi spisovno gradivo za zadruga in podjetja, ki so od leta 1898 prešle v pristojnost mariborskega okrožnega sodišča. Po letu 1920 so se v mariborski sodni register vpisale zadruga in podjetja iz Mežiške doline, z nekajletno zamudo je prišla tudi dokumentacija, ki jo je do konca vojne vodilo Deželno sodišče v Celovcu. Pri prekmurskih vpisih v register niso prilagali dokumentov iz obdobja ogrske vladavine, čeprav so nekatere vpisane ustanove delovale že prej. Leta 1938 so se zadruga, ki so prilagodile svoja pravila, že začele vpisovati v nov združni register. Tega leta je začelo poslovati Okrožno sodišče v Murski Soboti in prevzelo je spisovno gradivo iz Okrožnega sodišča v Mariboru. To gradivo se je od takrat naprej označevalo z novo opravično številko. Pri tem prevzemu so v starem in novem registru označili prenos, v register Okrožnega sodišča v Murski Soboti pa so vpisali tudi staro označbo, sicer so druge vpise prepisali.

Takih natančnih označb prenosov v nove registre med okupacijo ni bilo. Služba pooblaščenca za civilnopravne zadeve je vpisovala v že obstoječe registre, v njih je vpisala zaplembo slovenskega premoženja, nastavitve upraviteljev tega premoženja (Wirtschaftler) ali likvidacijskih komisarjev v primeru združenj in zaznamovala ustrezne objave v uradnih listih. Nove registre so naložili z obnovo sodišč. Sodišče Maribor (Amtsgericht Marburg) je vodilo register tudi za druge sodne okraje bivšega Okrožnega sodišča Maribor. Trgovski register so vodili ločeno po okrajih. Register delniških družb za Gornjo Radgono je imel vpisano le eno tako družbo. Nove kreditne zadruga (Raiffeisenkasse) in druge obstoječe zadruga so se vpisale na novo. Prav tako trgovci in družbe. Če so bili vpisani že prej, so staro mapo z dokumentacijo priložili novi, vendar v starem registru niso napravili ustreznega zaznamka, zato je po letu 1945 nastalo nekaj težav pri ugotavljanju pravnega nasledstva.

Sodni register za Prekmurje so med okupacijo vodili pri sodiščih v Sombotelu in Zalaegerszegu, po vojni pa so veliko sodnega gradiva za Prekmurje vrnili. Glavne knjige bivšega Okrožnega sodišča v Murski Soboti so se ohranile. Pri veliko združenj pa je v spisovnem gradivu zaznamek, da se dokumentacija ni vrnila iz Madžarske in je v mapah le gradivo od leta 1945 dalje, ki pa se v glavnem nanaša na prenehanje poslovanja.

Sodni register bivšega Okrožnega sodišča v Murski Soboti se je po vojni prenesel v Maribor. Zaradi sprememb v teritorialni pristojnosti okrožnih sodišč, je prešla v sodni register Okrožnega sodišča v Mariboru tudi dokumentacija in ustrezni prepisi v glavno knjigo za slovenjegraški sodni okraj, ki je bil prej vse od leta 1850 pod pristojnostjo Okrožnega sodišča v Celju. Stare zadruga slovenjegraškega sodnega okraja zato najdemo vpisane med združenji socialističnega tipa, ki so nastajale leta 1946. Ti vpisi pa so bili pogosto le formalni in po prepisu iz celjskega v mariborski sodni register so pogosto vpisali le še izbris iz registra. Takih »potovanj« gradiva, vpisov in izpisov je bilo zaradi

številnih sprememb v sodni organizaciji po letu 1945 še več. Zgornje navedbe so bile potrebne, ker je gradivo, ki ga je Okrožno sodišče v Mariboru samo ustvarilo ali pridobilo od drugih, predalo Pokrajinskemu arhivu v celoti. Pokrajinski arhiv Maribor ga hrani v fondu Okrožno sodišče Maribor, 1898–1941.

Zavedamo se, da gre pri manjšem delu gradiva za odstop od načela provenience. Vendar je gradivo sodnega registra zelo težko razločevati ali deliti po ustvarjalcih. Gradivo zadruga, ki tvori celoto, in je urejeno podobno kot sodni spis, se je oblikovalo pri več sodiščih. Spisovno gradivo, ki se nanaša na en subjekt je nemogoče deliti po ustvarjalcih. Po drugi strani pa je mariborsko okrožno sodišče po letu 1945 nadaljevalo z vpisi tudi v združni register bivšega Okrožnega sodišča v Murski Soboti in tako imamo primer registra z dvema ustvarjalcema. Oglejmo si primer ene najstarejših slovenskih štajerskih zadrug, Okrajne posojilnice v Ljutomeru. Najprej je bila vpisana v register Okrožnega sodišča v Celju, nato v register Okrožnega sodišča v Maribor. Po ustanovitvi Okrožnega sodišča v Murski Soboti so izvedli prepis v nov register, po prilagoditvi pravil jugoslovanskemu združnemu zakonu je sledil prepis v novi register Okrajnega sodišča v Murski Soboti. Z okupacijo so gradivo sodnega registra, ki se je nanašalo na subjekte iz sodnih okrajev Ljutomer in Gornja Radgona, poslali v Maribor, kjer je nemška okupacijska uprava slovenske zadruga razpustila. Po vojni je za zadrugo spet postalo pristojno Okrožno sodišče v Mariboru, ki je v register vpisalo najprej likvidacijo, nato pa je zadrugo izbrisalo iz registra.

4.1 OZNAČBE V SERIJI SODNI REGISTER

Združni register:

Za pravosodje je značilno, da uporablja črkovne oznake spisov. Označevanje gradiva v sodnem registru se od drugih področij razlikuje v tem, da iz oznake ni razvidno leto, ko so zadrugo vpisali v register.

Po letu 1898: Gen I do Gen V;

po letu 1938: Zadr I do IV;

po letu 1942: 9 Gen I.

Oznake so najprej izhajale iz nemškega jezika, nato iz »jugoslovanskega«.²⁰

Naša sodišča so oznako Zadr začela uporabljati že pred naložbo novih registrov leta 1938. Z okupacijsko dobo se je spet vrnila stara oznaka Gen in z njo so označili tudi starejše registre. V Pokrajinskem arhivu smo to označbo obdržali pri popisovanju za registre, ki so se vodili pred letom 1938 in za gradivo, ki jim je pripadalo. Praviloma pri popisovanju arhivskega gradiva s področja

²⁰ Sodstvo v Sloveniji je po prevratu še v veliki meri delovalo po avstrijski zakonodaji in obdržalo tudi avstrijske oznake. Na kazenskem področju je prišlo do spremembe leta 1930, na civilnem leta 1933, ko so v Kraljevini Jugoslaviji poenotili sicer različne pravne sisteme, podedovane iz prejšnjih ureditev. Nove oznake so izhajale iz srbskega jezika.

pravosodja upoštevamo originalne označbe, ki jih je gradivu dal ustvarjalec v skladu s svojimi lastnimi predpisi. Zaradi naložbe novega registra po letu 1938 pa bi lahko prišlo do primerov, da bi več knjig in več »spisov« popisali pod enako oznako, kar bi oteževalo iskanje gradiva, bilo pa bi tudi proti sodobnim pravilom za popisovanje arhivskega gradiva. Da bi se temu izognili, smo za registre do leta 1938 obdržali oznako Gen, nove pa smo označili z oznako Zadr. Za registre, ki jih je naložilo Okrožno sodišče v Murski Soboti, smo dodali kratico MS, čeprav je oznaka na gradivu nima.

4.2 JEZIK GRADIVA

Jezik vpisov v združni register je nemški in slovenski. Madžarski jezik se pojavlja le v vpisih v register Okrožnega sodišča v Murski Soboti, ki so nastali zaradi razpusta zadrug in zaradi prenehanja vodenja združnega registra v Murski Soboti. Gradiva izpred prve svetovne vojne ni, saj je Prekmurje pred prvo svetovno vojno imelo le dve okrajni sodišči.

Avstro-Ogrska je formalno zagotavljala enakopravnost jezikov svojih narodov, vendar so si morali »nezgodovinski« narodi pravico do rabe svojega jezika v uradnem poslovanju šele priboriti. Rabo slovenščine v pravosodju so si morali Slovenci izboriti celo na Kranjskem, kjer so bili večinsko prebivalstvo. Drugje so njihova prizadevanja imela manj uspeha, kljub temu pa lahko rečemo, da je delež slovenščine v letih pred prvo svetovno vojno naraščal na Štajerskem, ne pa tudi na Koroškem.

Uporaba jezika v sodnem registru je bila odvisna od tega, kakšen jezik je uporabil priglasitelj. Če je bila vloga v slovenščini, je registrsko sodišče v slovenščini izvedlo tudi vpis, če je bilo potrebno prijavitelju odgovoriti, je to storilo prav tako v slovenščini. Delež slovenščine je večji v združnem registru, saj je skoraj vsaka podeželska župnija ali občina imela vsaj eno zadrugo, razlogi za ustanovitev zadrug pa niso bili le socialni, ampak tudi nacionalni. Tudi pri zadrugah opazimo, da je pri starejših delež nemščine večji. Tako je v gradivu, ki ga je po ustanovitvi mariborskega okrožnega sodišča predalo Okrožno sodišče v Celju, nemški jezik še bolj prevladoval kot kasneje, pa celjsko okrožno sodišče gotovo ni bilo bolj protislovensko kot mariborsko. V 19. stoletju je bila uporaba nemščine na Štajerskem v stikih z državnimi organi preprosto samoumevna celo za zavedne Slovence, v zadnjih dveh desetletjih Avstro-Ogrske pa ne več, zlasti po zaostitvi nacionalnih spopadov. Imamo primere, ko je slovenska zadruga ob vpisu v register uporabila nemški jezik, v naslednjih letih pa je začela uporabljati v dopisovanju s sodiščem slovenskega, saj se štajerski Slovenci niso več držali nepisanega pravila, da uporabljajo v poslovanju s sodišči nemški jezik vsi, ki ga obvladajo. Veliko število zadrug, ki so po letu 1900 vpisane v register v slovenskem jeziku, je tudi dokaz, da je germanizacija na slovenskem podeželju imela le omejene uspehe.

Po prvi svetovni vojni se je v sodnem poslovanju uporabljala samo slovenščina ali drug uradni jugoslovanski jezik. Jezik notranjega poslovanja je postala takoj po prevratu, nato so se morali vsi odvetniki, tudi nemški, obračati na sodišče le v slovenskem jeziku. Nemški ali madžarski jezik so lahko uporabljale le stranke, ki niso znale slovenskega jezika, kadar so nastopale kot priče ali vložile zahtevek za uvedbo kakšnega postopka na zapisnik. Postopoma so se poslovenili tudi nazivi vpisanih zadrug in podjetij v sodnem registru. Kljub temu se je dalo tudi takrat ugotoviti, katere ustanove so imeli v rokah štajerski Nemci. V pomoč so starejši vpisi, imena članov upravnih odborov, družabnikov, nato pa še odnos okupacijskih oblasti do posameznih vpisanih subjektov. Če so se obdržali, je pomenilo, da jih okupacijske oblasti niso imele za slovenske zadruge. Z nemško okupacijo se je uveljavila le nemščina kot jezik sodnega gradiva. V register so se lahko vpisovali le nemški nazivi podjetij in zadrug. Madžarskega jezika je manj, ker v register Okrožnega sodišča v Mariboru ni prešlo gradivo, nastalo pred prvo svetovno vojno, del gradiva pa leta 1945 ni bil vrnjen iz Madžarske.

5. POMEN SODNEGA REGISTRA KOT ARHIVSKEGA GRADIVA

Kot ena najpomembnejših javnih evidenc, ki naj zagotavlja pravno varnost v poslovanju, vsebuje sodni register Okrožnega sodišča Maribor veliko podatkov predvsem za proučevanje gospodarskega in socialnega položaja dela Štajerske, Prekmurja in dela Koroške. Gradivo, ki so ga gospodarski subjekti ustvarjali sami, je, tako kot danes, sodilo med zasebno gradivo in iz več razlogov ga je veliko propadlo. Gradivo sodnega registra ne more popolnoma nadomestiti izgubljenega gradiva gospodarskih organizacij, ker sodišče ni potrebovalo za vpisovanje v register vseh podatkov o njih. Za tiste, ki jih vsebuje, pa lahko rečemo, da so verodostojni. Kljub časovni odmaknjenosti pa je gradivo še vedno uporabno za ugotavljanje pravnih prednikov, pravnega nasledstva, skratka, za zagotavljanje pravic. Uporabno in dostopno za uporabnike vseh vrst je lahko le gradivo, ki je urejeno in popisano, če je mogoče, pa tudi objavljeno.